

nale betragtninger om alt fra Hitler, Mozart, Darwin, Goethe og Tolstoj over drømme og esperanto til civilisation, smag, børneopdragelse, liv og død - ja, stort set alt. Selvfølgelig vil man få mere ud af læsningen med et godt kendskab til Wittgensteins filosofi. Men det er på den anden side ingenlunde nødvendigt for ikke at få endog meget ud af de spredte bemærkninger.

Når det kommer til stykket er *Kultur og værdi - spredte bemærkninger* sammen med *Forelæsninger og samtaler* nogle rigtig gode appetitvækkere. Så har man forhåbentlig fået både appetitten og modet til at gå i gang med *Tractatus*, *Filosofiske undersøgelser* og *Om vished*, der heldigvis alle findes på dansk. Og - ja - så er der jo alt det andet (og det er en del, som man vil kunne se i Bergen-udgaven af Wittgensteins *Nachlass* - hans efterladte papirer - der nu er kommet som cd-rom på Oxford University Press). Inden man går i gang kan det dog måske være nyttigt at holde sig Wittgensteins egen anbefaling for øje: "Undertiden kan en sætning kun forstås, hvis man læser den i det *rigtige tempo*. Alle mine sætninger skal læses *langsomt*". Men det betyder ikke, at de ikke må nydes.

Peter C. Kjærgaard

Grønspættebog for diskurs-etikere

Anders Bordum, *Diskursetik og den positive selvreference*, Forlaget Samfundslitteratur, København 2001, 378 sider, 335 kr.

Det første, der faldt mig ind, da jeg fik denne sværvægt i hånden, var at søge på titelbladet efter angivelse af, hvornår forsvaret for den filosofiske doktorgrad skulle finde sted. En af de største nulevende filosoffer, Jürgen Habermas, er ophavsmand til begrebet diskursetik, og vi har givetvis mange doktorafhandlinger om ham til gode endnu. Jeg måtte imidlertid lede forgæves. Til gengæld fremgår det, at forfatteren har skrevet en ph.d.-afhandling fra 1998 med titlen *Diskursetikken og det etiske regnskab - principper for ledelse mellem magt og konsensus*, som er forsvaret ved Institut for Ledelse, Politik og Filosofi på Handelshøjskolen i København.

Her blinker advarselslamperne hos mange idéhistorikere og filosoffer, og en klassisk fordom bliver aktiveret: Hvad er det nu for noget med disse handelsskolefolk, der tror, at man bare sådan kan operationalisere kritisk teori; er det ikke bare en ny form for disciplineringsmekanisme, der undgår at legitimere sig selv ved at postulere videnskabelighed; enhver operationalisering prisgiver jo for resten etikken til den instrumentelle fornuft osv. osv. Jeg skal ikke hænge mig i disse fordømmes baggrund og større eller mindre generelle berettigelse. Måske er det bare den slags kvababelser, der popper op i krogene på nogle af de underbemandede, overbelagte og i det hele

taget økonomisk trængte filosofiske og idéhistoriske institutter, når de skæver over til det succesrige forsøg på at etablere et kreativt tværfagligt miljø på handelshøjskolen, der tillader sig at jøkke ind over deres faggrænser. Man kan i dette tilfælde nøjes med at konstatere, at fordommene ikke har nogen relevans over for Anders Bordums *Diskursetik og den positive selvreference*.

Trods bogens omfang er forfatterens ambition primært pædagogisk. Der er dog ikke tale om en introduktion for den forudsætningsløse læser, selv om det kan være et godt sted at starte for den grundige. Bordum vil levere en pædagogisk og loyal fremstilling på højt fagligt niveau af Jürgen Habermas' diskursetik, vise styrken i hans teoretiske argumenter og vise, at diskursetikken kan fungere som et konstruktivt redskab i en analysestrategi (hvis man er enig med Habermas). Endelig vil Bordum levere et selvstændigt bidrag til diskursetikken i form af teorien om den positive selvreference.

Det lykkes i imponerende grad for Anders Bordum at indløse disse ambitioner. Først og fremmest lykkes det at fremstille Habermas' komplekse teoretiske univers i et klart og ukruket sprog, der distancerer sig fra forlæggets knudrede stil. Det sker vel at mærke uden, at der gives køb på selve begrebsapparatets kompleksitet, som til gengæld bliver gjort mere overskuelig gennem en bevidst pædagogisk disponering og fremstilling. Indholdsfortegnelsens overskuelighed og et solidt stikordsregister gør bogen anvendelig som opslagsværk. Det understreges

af fremhævelser med fed af centrale begreber og udsagn i teksten, samt ikke mindst de mange informative og overskuelige skematiske opstillinger over de væsentligste analytiske distinktioner.

Diskursetikkens grundlæggende princip siger, at handlingsnormers gyldighed er afhængig af, om alle mulige berørte som deltagere i en rationel diskurs ville kunne opnå enighed om dem. Etikken er altså ikke noget fast og beregneligt system, men evig foranderlig og til forhandling mellem alle berørte parter. Habermas' teori handler derfor ikke om etikens ideale indhold, men om de formelle rammer for udfoldelsen af etisk handlen. Bogens overskuelighed er med til at tydeliggøre denne formalisme, som modstanderne ofte overser og parodierer ved at forveksle de normative principper med substantielle og arbitrære idealer, som man nægter at tage alvorligt, fordi de ikke kan realiseres i denne verden. Efter at have læst Bordums udlægning kan man vanskeligt være i tvivl om, hvad meningen er med det diskursetiske principps status af kontrafaktisk reference, der er indbygget i sprogets formalpragmatiske strukturer. Med andre ord: Man kan godt hævde, at forestillingen om den ideale samtalsituation er uomgængelig i kommunikationen mellem mennesker, uden at bilde sig ind, at den vil blive realiseret i morgen. Om bogen så også gøder jorden for en debat med de systemteoretisk og poststrukturalistisk inspirerede kritikere af Habermas, er en anden sag.

Bogens pædagogiske kvalitet understreges af en række idéhistoriske ekskurser, som fremhæver nogle af Habermas' væsentligste inspirationskilder. Stillet over for den encyklopædiske ansamling af teoretiske referencer, der kendetegner Habermas' produktion, må ekskurserne selvfølgelig bære præg af Bordums fravalg og præferencer. Ud over de løbende referencer til Aristoteles, som tjener til at placere diskursetikken i forhold til traditionen, omhandler de væsentligste ekskurser Kants pligtbegreb, Rousseaus legitimitetsprincip, Wittgensteins privatsprogsargument og Poppers falsifikationisme. Formalpragmatikken præciseres i forhold til Austins talehandlingsteori, argumentationsteori i forhold til C.S. Peirce. Fra de mere aktuelle positioner fremhæves Albrecht Welmers kritik, inspirationen fra K.O. Apel og ikke mindst inspirationen fra og konfrontationen med Niklas Luhmanns systemteori. Der er tale om gedigne og velmotiverede ekskurser, hvilket dog ikke udelukker, at man kan diskutere fraværet af visse positioner, såvel som vinklingen af andre.

Det gælder fx den stedmoderlige behandling, Hans Georg Gadamer får: kun 3 sparsomme henvisninger, hvoraf den ene overraskende nok associerer ham med faren for solipsisme (s.139). Til gengæld er der ingen spor af Gadammers afgørende betydning for Habermas' begreb om forståelse, som får en central placering i diskursetikken som det grundlæggende gyldighedskrav. Behandlingen af Gadamer er et eksempel på, at forholdet til konkurrerende filosofiske positioner er præget af en loyalitet over for

Habermas, der kan være vanskelig at skelne fra idiosynkrasi.

Det kommer især til udtryk i brugen af begrebet "immanent kritik", der introduceres som et kriterium for seriøs kritik af andre positioner: "... det vil sige en kritik, hvori præmisserne for teoriforståelsen er hentet fra den kritiserede teori selv, således, at kritikken i forhold til teorien bliver en form for selvrefleksion ... Ved ikke-immanent kritik, bliver det som mulighed ikke teorien på sine egne vilkår de kritiserer, men deres egen refortolkning deraf, der rammes ... altså selvmål i stedet for selvrefleksion" (s.37, - ja, sådan er kommateringen altså). Det virker jo som et tilforladeligt og relevant kriterium, som man med rette kan kritisere mange af Habermas' kritikere for at ignorere, selv om mange – især blandt poststrukturalisterne – nok vil finde det helt legitimt at kritisere ud fra deres egne præmisser.

Spørgsmålet er imidlertid, om ikke Habermas selv gør akkurat det samme. Bordum fortsætter med at definere begrebet nærmere: "Immanent kritik består ofte i at påpege teoriimmanent kontradiktion" (s.37). Her bliver det tydeligere, hvilken kritiks figur Habermas og Bordum har i baghovedet, nemlig den såkaldte performative selvmodsigelse: Når poststrukturalister, systemteoretikere, hermeneutikere og andet godtfolk benægter eksistensen af universelle kriterier for rationalitet, så begår de en performativ selvmodsigelse, fordi de i selve deres sprogligt formulerede kritik implicit refererer til de rationelle gyldighedskrav om forståelighed, sand-

hed, rigtighed og vederhæftighed, som har deres rødder i sproget uomgængelige formalpragmatiske strukturer. Hvis man benægter fornuftens eksistens, modsiger man sig selv performativt, fordi påstanden implicit gør krav på at være fornuftig.

Den performative selvmodsigelse er også en central figur i Habermas' egen kritik i fx *Der Philosophische Diskurs der Moderne* fra 1985, hvor en række af de væsentligste moderne positioner siden Hegel i bedste filosofihistoriske tradition vurderes med forfatterens egen teori som omdrejnings- og slutpunkt. Men én ting er, om fx Foucault formelt set begår performative selvmodsigelser; noget ganske andet er, om den performative selvmodsigelse som sådan kan gøres gældende som en af "præmisserne for teoriforståelsen [der] er hentet fra den kritiserede teori selv". I dette spørgsmål ligger oplysningstænkeren Habermas under for en selvvalgt (man fristes til at sige: selvforskyldt!) blindhed, som Bordum arver.

Den performative selvmodsigelse viser sig også at spille en afgørende rolle i bogens afsluttende del: Bordums eget bidrag til diskursetikken i form af teorien om den positive selvreference. Teorien er et forsøg på at indløse et hermeneutisk metodisk krav om, at en forfatter kan indplacere sig selv i forhold til sin teori: "Det logiske krav om at en tekst skal være modsigelsesfri for at kunne gøre krav på gyldighed er blevet udvidet til et hermeneutisk krav om konsistens mellem tekst og forfatter, og mellem tekst og fortolker. Et

krav, der ligner et forbud mod performativ kontradiktion" (s.303). Teorien skal samtidig påvise, at selvreference ikke nødvendigvis ender i enten infinit regres, cirkulær argumentation eller tilbagefald på et dogme ('Münchhausens trilemma') og dermed er ugyldig.

Det bærende argument består i en slags omvendning af forbudet mod performativ selvmodsigelse til en performativ selvbekræftelse, idet selvreference angiveligt kan retfærdiggøres, hvis blot en enkelt positiv selvreferences meningsfulde eksistens kan påvises: "'Jeg taler', ytret til en adressat, falsificerer performativt, at al cirkularitet eller selvreference er ugyldig. Ligeledes gør eksistensen af de konstitutive grundbegreber i universelle normative etikker, der forudsætter sig selv. Lykken i sig selv, hos Aristoteles, at viljen er god i sig selv, hos Kant, og at alle berørte er enige om det diskursetiske princip, hos Habermas. Cirkulariteten fører i sin positive form til et deontologisk begrundet svar, et svar der hviler i sig selv, fordi det er selvbekræftende eller selvgenererende" (s.315). I et performativt perspektiv behøver Kants pligtbegreb åbenbart ikke længere at blive betragtet som en dogmatisk førstetræmis: Jeg handler af pligt, fordi jeg *siger*, at jeg handler af pligt!

Jeg skal ikke her forsøge at gå nærmere ind i Bordums subtile og omfattende argumentation, der så vidt jeg kan vurdere nok skal kandidere til at blive anerkendt som et originalt bidrag til diskursetikken. I stedet vil jeg nøjes med at lufte en skepsis, der ikke vil gøre krav på at være mere end intuitiv. Den går på, om princippet om

forbud mod performativ selvmodsigelse nu også kan bære den enorme forklaringskraft, som det tillægges. Såvel i sin anvendelse til ”immanent kritik” som i sin omvendning i det performative argument for positiv selvreference, tjener det til at imødegå konkurrerende positioner, der bygger på radikalt anderledes premisser. Med sit elegante greb kværner dette forbudsprincip de andre positioner ned på en måde, der giver mig ubehagelige associationer til en klassisk freudiansk måde at imødegå enhver kritik på ved at reducere den til udtryk for psykisk fortrængning. Accepten af dette princip er nemlig betinget af, at man overtager en omfattende sprogfilosofisk teori på betingelser, der ikke i sig selv synes at levne megen plads til kommunikativ handling.

En del af forklaringen på Habermas’ eklekticisme er utvivlsomt, at idéen om kommunikativ handling kræver principiel åbenhed over for konkurrerende positioner, men i positionernes indbyrdes kamp stiller også diskursetikeren ultimative betingelser for dialogens form, før den er begyndt. Ja, det kan da godt være, at man laver performative selvmodsigelser, men det kan også godt være, at man siger noget væsentligt, mens man gør det, som man ikke ellers kunne have sagt.

Bogens styrke består altså ikke i at afklare forholdet mellem Habermas’ diskursetik og andre moderne positioner. *Diskursetik og den positive sehreference* vil bekræfte modstandernes afsmag lige så grundigt, som den vil styrke tilhængernes begejstring. Derfor inspire-

rer den næppe til fornyet dialog med de konkurrerende positioner. Anders Bordum har rigeligt at gøre med at underbygge diskursetikkens overlegne forklaringskraft, og det gør han til gengæld også med stor styrke og et suverænt overblik. Det er der kommet en bog ud af, som kan få status af en grønspættebog for diskursetikere i de næste par generationer eller mere af Habermas-inspirerede studerende og forskere, der konstruktivt vil omsætte diskursetikken i et empirisk forskningsprogram. I sidste ende er det her diskursetikken skal stå sin prøve i konkurrence med det mylder af diskursive analysestrategier, der dukker op i disse år.

Henrik Borup Nielsen

Athenes kammer – om videnskabernes enhed

Jan Faye, *Athenes kammer. En filosofisk indføring i videnskabernes enhed*, Høst & Søn, København 2000, 219 sider, 248 kr.

Under hellenismens gavmilde kulturpolitik tilflød store summer videnskaberne. De blomstrede og forgrenede sig. Denne forgrening affødte spørgsmålet, om der overhovedet var en sammenhæng mellem de forskellige videnskabelige praksisser, og dette spørgsmål har vel - med større eller mindre vægt - trængt sig på siden. Det har i hvert fald trængt sig på hos dr. phil. Jan Faye, lektor i filosofi på Københavns Universitet, for han har skrevet en indføring i videnskabernes enhed,